

Stanisław Andrzej KOZINA*

PARTYCYPACJA SPOŁECZNA W LOKALNEJ POLITYCE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU MAŁYCH MIAST TURYSTYCZNYCH – NA PRZYKŁADZIE MIASTA KOWARY W WOJEWÓDZTWIE DOLNOŚLĄSKIM

SOCIAL PARTICIPATION IN THE LOCAL POLICY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SMALL TOURISM CITIES – ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KOWARY IN THE LOWER SILESIA VOIVODESHIP

DOI: 10.25167/sm.4802

ABSTRAKT: Dynamiczny rozwój turystyki w Polsce ujawnił w małych miastach turystycznych ogromne zainteresowanie inwestycjami w bazę hotelową i apartamentową. Trwający bum inwestycyjny i masowy rozwój turystyki generują wiele problemów społecznych, gospodarczych i środowiskowych. Dlatego dzisiejsze zarządzanie małymi miastami turystycznymi w Polsce wymaga szczególnego podejścia do współpracy z mieszkańcami. Partycypacja społeczna w kreowaniu i realizowaniu polityki zrównoważonego rozwoju małych miast turystycznych powinna stanowić podstawową metodę zarządzania i codziennego ich działania. Celem badania jest identyfikacja partycypacji społecznej w systemie zrównoważonego rozwoju wybranego małego miasta turystycznego w Polsce i określenie jej wpływu na kształtowanie lokalnej polityki zrównoważonego rozwoju. Badanie wykorzystuje metodę *case study* miejskiej gminy turystycznej województwa dolnośląskiego oraz przedstawia wymiar partycypacji społecznej w systemie jego zarządzania i planowania lokalnej polityki zrównoważonego rozwoju. Wyniki badań mogą stanowić głos w dyskusji nad możliwościami optymalizacji procesu partycypacji społecznej w zrównoważonym rozwoju małych miast turystycznych w Polsce z uwzględnieniem wykorzystania dostępnych instrumentów mających istotny wpływ na skuteczność i efektywność realizacji celów ww. polityki.

SŁOWA KLUCZOWE: małe miasto turystyczne, zrównoważony rozwój, partycypacja społeczna, lokalna polityka zrównoważonego rozwoju

ABSTRACT: The dynamic development of tourism in Poland has revealed an enormous interest in investments in hotel and apartment facilities in small tourist cities. The ongoing investment boom and massive tourism development generate many social, economic and environmental problems. Therefore, today's management of small tourist cities in Poland requires a special approach to cooperation with residents. Social participation in creating and implementing the policy of sustainable development of small tourist cities should constitute the basic method of management and everyday operation of these towns. The aim of the study is to identify social participation in the sustainable development system of a selected small tourist city in Poland and to determine its impact on shaping the local sustainable development policy. The study uses the

---

* <https://orcid.org/0000-0002-9728-5932>, stanislaw.kozina@ue.wroc.pl.

method of “case study” of a municipal tourist commune located in Lower Silesia and presents the dimension of social participation in the system of its management and planning of the local sustainable development policy. The results of the research may contribute to the discussion on the possibilities of optimizing the process of social participation in the sustainable development of small tourist cities in Poland, taking into account the use of available instruments that have a significant impact on the effectiveness and efficiency of the implementation of the sustainable development goals.

KEY WORDS: small tourist city, sustainable development, social participation, local policy of sustainable development

Wstęp

Szczególny rozwój procesów urbanizacyjnych w XXI w. można dostrzec w małych miastach o charakterze turystycznym, które pod wpływem globalizacji, rozwoju technologii i towarzyszących zmian struktury społeczno-gospodarczej (Ślōdczyk 2020, 17) nabywają coraz większego znaczenia w kontekście regionalnego i lokalnego oddziaływania na środowisko naturalne, gospodarcze i społeczne (Komisja Europejska 2011, 5).

Z jednej strony – zdaniem niektórych autorów – w małych miastach o charakterze turystycznym występuje nagły wzrost koniunktury gospodarczej, którego odzwierciedleniem jest masowy wykup przez deweloperów ziemi pod inwestycje wielkoformatowych obiektów hotelowych oraz masowy napływ turystów indywidualnych przede wszystkim do destynacji położonych w górach, nad morzem i jeziorami (Cierpień-Wolan [red.] 2021). Z drugiej zaś – według innych – w tych miejscowościach zauważa się odpływ stałych mieszkańców i niezadowolenie społeczne spowodowane wzrostem kosztów i spadkiem jakości życia, co jest konsekwencją niekontrolowanego budownictwa wielkoformatowych obiektów hotelowo-apartamentowych, napływu turystów ponad możliwości ich obsługi, towarzyszących temu zatorów drogowych, niewydolnych systemów wody pitnej oraz oczyszczania (Bendyk i in. 2016). Brak równowagi staje się – zarówno dla mieszkańców, jak i przybywających turystów – przyczyną bardzo poważnych problemów społecznych, gospodarczych i ekologicznych. Ponadto badacze podkreślają, że kluczową rolę w ich rozwiązywaniu ma do odegrania partycypacja społeczna (Sachs [ed.] 2015, 6), której główną cechą jest umożliwienie mieszkańcom włączenie w procesy wspólnego podejmowania decyzji publicznych i rozwiązywania problemów lokalnych (Dugarova i Gülasan 2017, 33–36).

Warto przy tym zwrócić uwagę, że nauka o miastach, zrównoważonym rozwoju i partycypacji społecznej najwięcej uwagi poświęca dużym miastom i metropoliom. Nie należy jednak pomijać faktu, że małe miasta turystyczne w Polsce odgrywają i będą odgrywać coraz większą rolę w osiągnięciu celów zrównoważonego rozwoju na szczeblach ponadlokalnych, mieszkańcy tych miast powinni zaś pełnić fundamentalną rolę w ich realizacji. Dlatego ważnym aspektem w trwającej dyskusji nad rozwojem miast i towarzyszącym im zjawiskom społecznym, gospodarczym i środowiskowym

jest objęcie badaniami również małych miast o charakterze turystycznym w Polsce. W badaniu zastosowano metodę *case study*, która poprzez analizę pojedynczego przypadku zawierającego opis zjawiska partycypacji społecznej w lokalnej polityce zrównoważonego rozwoju małych miast o charakterze turystycznym przyczyni się do osiągnięcia postawionego celu.

Małe miasto o charakterze turystycznym w kontekście rozważań teoretycznych

Wieloaspektowy charakter podejmowanych badań i studiów miejskich wskazuje, że wśród wielu badaczy nie ma zgody co do jednolitego definiowania małych miast turystycznych, na co wpływ ma także dynamiczny rozwój procesów urbanizacyjnych (Mironowicz 2013, 93–103; Parysek 2015; Stopczyński i Turniak [red.] 2017; Hausner 2016; Bilaska-Wodecka i in. 2015, 53). Warto podkreślić, że na przestrzeni lat 1999–2015 bibliografia uniwersytecka z całego kraju dotycząca prac z zakresu procesów urbanizacyjnych wyniosła około ośmiu tysięcy pozycji (Sokołowski [red.] 2016). Najczęściej prace dotyczyły funkcji miast i występujących w nich problemów społeczno-gospodarczych (Brol [red.] 2004, 15; Namysłak [red.] 2011; Heffner 2016; Szmytkie 2009), poziomu i warunków życia w małych miastach (Milewska-Osiecka i Ogrodowczyk 2015), poziomu integracji społecznej (Heffner i Solga 2006, 26), problematyki organizacji, zagospodarowania i użytkowania przestrzeni miast (Groeger 2016), zrównoważonego rozwoju (Mierzejewska 2015) czy partycypacji społecznej w zarządzaniu miastem (Gibas 2001; Siemiński 2017; Parysek 2005). W oparciu o literaturę przedmiotu rozumienie małego miasta o charakterze turystycznym w skrócie można oprzeć na trzech podstawowych filarach. Po pierwsze – zrozumieniu, czym jest miasto *sensu stricto*. Po drugie – zidentyfikowaniu cech, jakie powinno posiadać miasto, któremu przysługuje przymiotnik małe. Po trzecie – określeniu cech, którymi powinno charakteryzować się małe miasto turystyczne.

Etymologicznie – słowo „miasto” wiąże się bezpośrednio z pochodzeniem wyrazu „miejsce”, które dotyczy wyraźnie określonej przestrzeni, intensywnie rozwijającej się gospodarczo i kulturalnie, podległej odrębnej administracji i zamieszkiwanej przez osoby niezwiązane z pracą na roli (*Słownik języka polskiego*, 2022). Jednocześnie jest zasadniczym elementem regionalnej struktury osadniczej, która tworzy zintegrowany i zorganizowany przestrzennie zbiór współzależnych jednostek osadniczych różnych rzędów (Kaźmierczak, 2011, 39). Jako dolny poziom organizacji systemu osadniczego (Korcelli 2018, 270) posiada ściśle określone przez władze lokalne lub prawo ogólnokrajowe granice i formę, w ramach której mieszkają ludzie o różnej narodowości, religii, kulturze czy zwyczajach (Bilaska-Wodecka i in. 2015, 53).

Do najważniejszych składników bytu i rozwoju miasta należą:

1) prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami (GUS 2022a; Ustawa o urzędowych nazwach miejscowości...) przez najwyższe organy administracji rządowej, tj. Radę Ministrów (Ustawa o samorządzie gminnym),

2) mieszkańcy miasta (Parysek i Mierzejewska 2020, 13), którego liczba decyduje o jego wielkości (Bury i Regulski 1984, 32; Nowak 2012, 84; Kwiatek-Sołtys 2004, 8; Basarbarowicz i in. 2018, 42),

3) występujący w przestrzeni miejskiej społeczny podział pracy niezwiązany z działalnością rolniczą, który charakteryzuje źródło i kierunek rozwoju (Maik 1997, 18).

Literatura przedmiotu wskazuje, że głównym kryterium uznania danej jednostki za małe miasto jest wielkość populacji. Warto przy tym podkreślić, że na poziomie państw świata, Europy i Polski występuje dość duża rozpiętość w tej kwestii (Majer 2020, 14–16). Światowa organizacja ONZ małe miasta dzieli na: małe miasta z liczbą populacji 250 tys. – 500 tys. oraz bardzo małe miasta liczące od 100 tys. do 250 tys. (Liang i Gong 2020; United Nations Department... 2012, 9). Połowę miast europejskich uważa się za stosunkowo niewielkie, bo zamieszkuje w nich od 50 tys. do 100 tys. osób (Majer 2020, 14–16).

Ukształtowany w Polsce system osadnictwa dotyczący małych miast wyklucza przyjęcie globalnie uznanych wartości. Wielu badaczy traktuje małe miasta przez pryzmat jednostki osadniczej mieszczącej się w jednej z czterech kategorii progu populacji, tj. od 10 do 20 tys. mieszkańców, od 5 do 10 tys. mieszkańców, od 2 do 5 tys. mieszkańców i do 2 tys. mieszkańców, jako te najmniejsze miasta (Konecka-Szydłowska 2011, 44–45). Inne źródła, np. dane Głównego Urzędu Statystycznego, uznają małe miasto za jednostkę o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych, posiadającą prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami (GUS 2022a), liczącą do 20 tys. mieszkańców (Basarbarowicz i in. 2018, 42; Paszkowski 2015, 32–34; Konecka-Szydłowska 2011, 44–45). Natomiast w Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 przyjęto, że małe miasto to jednostka osadnicza o liczbie mieszkańców poniżej 10 tys., która dzieli się na dwie podstawowe kategorie: pierwsza – miejscowość o wyspecjalizowanych funkcjach (miasto o funkcjach uzdrowiskowych i wypoczynkowych usytuowane w obszarach górskich, pojeziernych, nadbrzeżnych oraz funkcji mieszkaniowej i rekreacyjnej, znajdujące się w zasięgu bezpośredniego oddziaływania dużych miast), druga – lokalny ośrodek usługowy położony na obszarach wiejskich (pozostałe małe jednostki osadnicze pełniące rolę obsługi obszarów wiejskich jako rynek zaopatrzenia, zbytu i lokalny rynek pracy) (Krajowa koncepcja... 2012, 27).

Perspektywa funkcjonalnego charakteru miasta jest trzecim filarem rozumienia małego miasta turystycznego. Takie podejście definiuje małe miasto jako osadę miejską lub gminę miejską zawierającą koncentrację miejsc pracy, usług i innych zróżnicowanych funkcji pozarolniczych (Servillo et al. 2014, 3). Stanowi przede wszystkim wyznacznik zakresu użyteczności, najczęściej przyjmujących formę produktów terytorialnych oraz usług wytwarzanych na danej przestrzeni, które oferowane są przez daną jednostkę osadniczą (Manczak 2014, 50). Wśród wielu funkcji miastotwórczych w literaturze wymienia się funkcję turystyczną (Falkowski 2006, 150). Źródłem jej rozwoju jest szeroko rozumiany produkt turystyczny, który jest najlepszym przykładem wskazującym na rzeczywiste korzyści dla miasta (Sekuła i Pasztaleniec-Szczerkowska 2016, 113–118). Istotą produktu turystycznego jest przyciągnięcie i zaspokojenie potrzeb odpowiednio

szerokiego grona turystów (Stankova i Vasenska 2019, 2–3). Syntetyczną postać produktu turystycznego przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Składniki miejskiego produktu turystycznego

Walory turystyczne	Usługi turystyczne	Otoczenie turystyczne
Walory przyrodnicze: – klimat, – lasy i parki leśne, – ogrody, – obszary objęte ochroną przyrody, – morze, rzeki, zbiorniki wodne, – złoża naturalnych surowców leczniczych. Walory kulturowe: – zabytki architektury, – miejsca kultu religijnego, – muzea, – cmentarze, – pomniki i miejsca pamięci, – wydarzenia kulturalne, – obiekty unikatowe.	– noclegowe, – gastronomiczne, – handlowe szlaki turystyczne, – biur podróży, – konferencyjne, – informacji turystycznej, – sportowo-rekreacyjne, – komunikacyjne, – zdrowotne, – inne oferowane przez obiekty wchodzące w skład zagospodarowania turystycznego.	– pogoda, – kontakty, – wrażenia, – emocje, – wizerunek regionu.

Źródło: Sala 2012, 21.

Dzięki tym sprzyjającym czynnikom środowiska naturalnego i aspektom antropogenicznym małe miasto turystyczne często przedstawiane jest i pozostaje w przekonaniu turystów jako idealny, wolny od zanieczyszczeń i przyjazny dla środowiska pracochłonny przemysł, który wykorzystuje zasoby naturalne, historyczne, kulturowe i ludzkie w środowisku lokalnym do stworzenia głównego czynnika rozwoju, czyli atrakcji turystycznych dla turystów, oraz miejsc docelowych (Burr 1998, 108–111), a także podkreślenia własnej tożsamości (Augustyn 2011, 8).

Dobrze wykształcona funkcja turystyczna w małym mieście odgrywa bezpośredni wpływ na poprawę jakości życia mieszkańców (aspekt społeczny), aktywizację lokalnej gospodarki (aspekt ekonomiczny), wzbogacenie wizerunku miasta (aspekt psychologiczny) i rewaloryzację przestrzeni miejskiej (aspekt kulturowy i przestrzenny) (Derek i in. 2005, 200).

Przyjmując za punkt wyjścia różnorodność motywacji uprawiania turystyki, można stwierdzić, że małe miasto turystyczne w Polsce często staje się atrakcją turystyczną o wyspecjalizowanej funkcji, m.in.: 1) wypoczynkowej – obejmującej kurorty, miejsca urlopowe, miejsca zlokalizowane w pobliżu miejsc zamieszkania turystów, które stanowią cel wypoczynku sobotnio-niedzielnego, rozrywkowego i będących efektem urbanizacji turystycznej (miejsce znane z atrakcji turystycznych, takich jak np. imprezy

i uroczystości o charakterze świeckim, centra rozrywki, sportu), 2) turystyczno-histerycznej – dziedzictwo historyczne i kulturowe oraz kult religijny jest dominującym zasobem miasta (odwiedzanego z pobudek religijnych, poznawczych lub religijno-poznawczych) (Gaworecki 2003, 238; Zmyślony 2015, 62), oraz 3) przyjmującej formułę uzdrowiskową, sanatoryjną, sportową (Derek i in. 2005, 9–10).

Zaprezentowane rozważania na temat rozwoju funkcji turystycznej prowadzą do konstatacji, że miasto turystyczne może być rozumiane jako obszar geograficzny o cechach krajobrazowych i kulturowych, który jest w stanie zaoferować produkt turystyczny w rozumieniu szerokiej gamy udogodnień w zakresie transportu, zakwaterowania i wyżywienia oraz co najmniej jednej wyjątkowej działalności oddziałującej na wrażenia i emocje, z powodu których ludzie przyjeżdżają na pewien czas, aby skosztować określone doświadczenia (Sharma 2013, 21). Najczęściej są to miasta nadmorskie (Jażewicz 2011; Jażewicz i Rydz 1999), miasta karpackie (Rajman i Kwiatek-Sołtys 2009) i inne położone w górach (Petryszyn i Zuzajska-Zyśko 2008). Funkcja turystyczna oraz pozostałe procesy w małych miastach turystycznych najczęściej omawiane są na przykładzie konkretnych jednostek osadniczych (Sekuła i Pasztaleniec-Szczerkowska 2016, 116; Przeorek-Smyka i Michalska-Dudek 2012, 243–247), co ma również indywidualny wpływ na ich definiowanie (Sekuła i Pasztaleniec-Szczerkowska 2016, 116).

Podsumowując teoretyczny kontekst rozważań nad próbą zdefiniowania małego miasta turystycznego, można przyjąć, że jest to jednostka osadnicza na prawach miejskich o liczbie mieszkańców do 20 tys., pełniąca funkcję turystyczną, która mimo towarzyszących zjawisk sezonowej fluktuacji ruchu turystycznego, krótkich pobytów dużych grup, czynników jakościowych (egzogenicznych i endogenicznych), konflikto-genności w relacji mieszkańcy–turyści, oferuje turystom atrakcyjny, wysokiej jakości kompleksowy produkt turystyczny, na który składają się posiadane unikatowe walory przyrodnicze i kulturowe, wysokiej jakości usługi oraz otoczenie turystyczne, stanowiące motywy ruchu turystycznego.

Wyzwania małych miast turystycznych w Polsce w kontekście zrównoważonego rozwoju

Ostatnie dziesięciolecia badań nad rozwojem miast i turystyki wskazują, że kluczową rolę w utrzymaniu odpowiedzialnego życia społecznego i indywidualnego na zasadzie rozwoju razem z otoczeniem społecznym i przyrodniczym z uwzględnieniem ograniczeń ekologicznych i oczekiwań społecznych odgrywa koncepcja zrównoważonego rozwoju (Terlecka 2014, 8). Zdefiniowana w raporcie Organizacji Narodów Zjednoczonych z 1987 r. pn. Nasza wspólna przyszłość jako zaspokajanie potrzeb obecnego pokolenia bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie (United Nations... 1987) wyróżnia się trzema podstawowymi cechami: 1) rozwój samopodtrzymujący – umożliwia zaspokojenie potrzeb obecnego i przyszłego pokolenia, 2) rozwój zrównoważony – właściwie kształtuje proporcje między poszczególnymi ładami ważnymi dla rozwoju, czyli łaodem gospodarczym, społecznym i środowiskowym, oraz 3) rozwój

trwały – realizuje cechę trwałości wobec istniejących kapitałów (Arak i Kusterka-Jefmańska 2016, 10). Ewolucyjny charakter zrównoważonego rozwoju ukształtował globalne ramy budowania zrównoważonych miast (Wang i Liu 2016, 3; Shi et al. 2019, 1). Zostały one oparte na 17 głównych celach zrównoważonego rozwoju (Lu et al. 2015, 520; Gruchelski i Niemczyk 2016, 123; Ministerstwo Rozwoju i Technologii 2019).

Z punktu widzenia małych miast turystycznych w Polsce koncepcja zrównoważonego rozwoju została zmaterializowana w szeregu przepisów normatywnych. Należą do nich m.in. akty prawne w postaci obowiązujących ustaw o samorządzie gminnym, o ochronie środowiska, o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, o dostępie do informacji publicznej i o rewitalizacji. Na uwagę zwraca również Krajowa polityka miejska 2030, której istotą jest wyjście naprzeciw wyzwaniom rozwojowym oraz budowanie warunków do wzmacniania zdolności miast i miejskich obszarów funkcjonalnych do zrównoważonego rozwoju oraz polepszania jakości życia mieszkańców (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej 2021, 10).

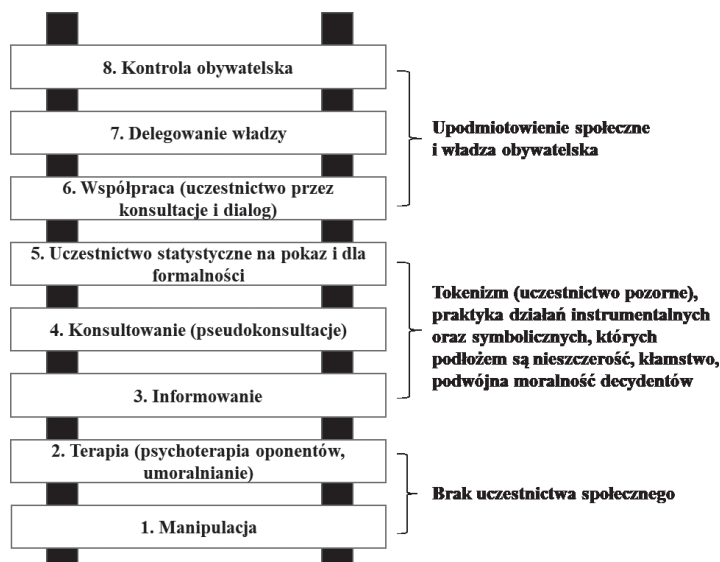
W tym kontekście kluczowe znaczenie odgrywają dwa cele: 11 – uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu oraz cel 17 – wzmocnić środki wdrażania i ożywić globalne partnerstwo na rzecz zrównoważonego rozwoju. Cele te przede wszystkim dotyczą takich obszarów jak: dbałość o ład przestrzenny i estetyczny, niwelowanie procesów chaotycznej suburbanizacji, wzmocnienie kooperacji samorządowej w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych, niwelowanie negatywnych skutków zmian klimatu w miastach, poprawa jakości środowiska przyrodniczego w miastach, zapewnienie zrównoważonego i zintegrowanego systemu transportu w miejskich obszarach funkcjonalnych, poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym, poprawa dostępności mieszkaniowej, poprawa zdolności inwestycyjnych miast, zwiększenie wykorzystania potencjału społecznego, przyspieszenie tempa transformacji cyfrowej miast (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej 2021, 15). Wspólnie z pozostałymi celami stawiają przed miastami szereg wyzwań zrównoważonego rozwoju miast. Warto zwrócić uwagę, że wśród wskaźników zrównoważonego rozwoju wymienia się „społeczeństwo obywatelskie – otwartość i uczestnictwo oraz aktywność obywatelską” (Teneta-Skwiercz 2018, 124). Filarem skutecznych i efektywnych działań na rzecz zrównoważonego rozwoju małych miast turystycznych jest partycypacja społeczna w zarządzaniu miastem.

Partycypacja społeczna jako główny instrument w polityce zrównoważonego rozwoju małego miasta turystycznego

Istotą celu 11 – Zrównoważone miasta i społeczności, stanowi założenie, że do 2030 r. miasta zwiększą stopień inkluzywności, zapewnią zrównoważoną urbanizację i partycypację w zintegrowanym i zrównoważonym planowaniu i gospodarowaniu osiedlami ludzkimi we wszystkich krajach (GUS 2022b). Miasta mogą osiągnąć ten cel poprzez zarządzanie partycypacyjne miastem, które polega na aktywnym zaangażowaniu jego mieszkańców w procesy powstawania dokumentów planistycznych, po-

dejmowaniu na forum obywatelskim kluczowych decyzji i rozwiązywaniu problemów lokalnych (Szuber-Bednarz 2014, 123; Korenik, Rynio 2018).

Prekursorem w dziedzinie spopularyzowania problematyki partycypacji społecznej w zarządzaniu publicznym jest amerykańska badaczka Sherry R. Arnstein (1969), która przedstawiła ten proces w postaci drabiny (rys. 1). Partycypację społeczną określiła jako władzę obywatelską i proces redystrybucji władzy umożliwiający świadome włączanie obywateli wykluczonych z procesów politycznych i gospodarczych w planowanie rozwoju społecznego, gospodarczego, politycznego (Arnstein, 1969).

Rys. 1. Drabina partycypacji społecznej wg Sherry R. Arnstein

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Arnstein 1969, 217.

Wyróżniła przy tym osiem etapów intensywności uczestnictwa, umieszczając je na trzech poziomach. Pierwszy poziom: „Brak partycypacji” – to zjawiska manipulacji i terapii odznaczające się „niepartycypacją” i całkowitą ignorancją społeczności lokalnej podczas tworzonych strategii i programów rozwoju (tzw. całkowite pomijanie głosu społecznego). Poziom drugi – „Działania pozorne” – sprowadza się do informowania i jednostronnego konsultowania w celu przekazania mieszkańcom określonej informacji o podjętych planach administracyjnych, bez oczekiwania na informację zwrotną. Ostatni trzeci poziom – „Upodmiotowienie społeczne i władza obywatelska” – obejmuje negocjowanie z ludźmi, delegowanie zadań i powierzenie kontroli obywatelom; społeczność zyskuje coraz więcej władzy i podejmuje decyzje prawie lub całkowicie samodzielnie (Lowe et al. 1999, 17–20).

Zadania partycypacji społecznej skupiają się wokół: osiągnięcia lepszego i bardziej kreatywnego modelu podejmowania decyzji, uzyskania większej akceptacji projektów

i mniejszych problemów z ich wdrażaniem, społecznego uczenia się wszystkich zaangażowanych, zwiększenia otwartości i poziomu integracji społecznej w sprawach publicznych, wzmocnienia demokracji oraz prowadzenia skutecznej polityki zrównoważonego rozwoju miast (Mostert 2003).

Skuteczna partycypacja społeczna prowadzi do podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów społecznych, gospodarczych i środowiskowych miasta. Współpraca i dialog społeczny mogą przynieść wszystkim interesariuszom wiele korzyści (Innes i Booher 2004, 422) (por. tab. 2).

Tabela 2

Korzyści z partycypacji społecznej z perspektywy różnych interesariuszy

Korzyści z partycypacyjnego zarządzania miastem	
Po stronie miasta (samorządu lokalnego)	po stronie lokalnej społeczności
<ul style="list-style-type: none"> – zdiagnozowanie występujących problemów, potrzeb i oczekiwań, – wyznaczenie obszarów priorytetowych, – przeciwdziałanie sytuacjom konfliktowym, – skonfrontowanie swojego pomysłu z opinią mieszkańców, – znalezienie alternatywnych rozwiązań, – lepsza komunikacja z mieszkańcami, – zdobycie społecznej akceptacji i zaufania. 	<ul style="list-style-type: none"> – uzyskanie informacji, – wyrażenie opinii i uzyskanie odpowiedzi, – nabycie świadomości w odniesieniu do problematyki gospodarowania przestrzenią w gminie, – zdobycie wiedzy na temat procedury planistycznej, – poczucie sprawstwa.

Źródło: Szlenk-Dziubek i Miskowiec 2018, 59.

Uczestnictwo przede wszystkim: 1) wzmacnia członków społeczności, ponieważ wspiera zdecentralizowane, niehierarchiczne procesy decyzyjne, które wzmacniają autonomię jednostek w społeczności, 2) może dostarczyć lepszych informacji zarówno decydentom, jak i uczestnikom poprzez wymianę odpowiednich informacji i ich punktów widzenia, 3) może poprawić profesjonalne podejmowanie decyzji, ułatwiając ekspertom wykonywanie ich pracy poprzez strukturyzację problemów i znajdowanie alternatyw, 4) minimalizuje (zapobiega i ogranicza) konflikty i konfrontacje oraz umożliwia rozwiązywanie konfliktów, 5) zapewnia środki dyskusji i negocjacji w kwestiach przed podjęciem decyzji (Famuditi 2016, 64–65).

Partycypacja społeczna w polityce zrównoważonego rozwoju małego miasta turystycznego – przykład miasta Kowary w województwie dolnośląskim

Metodologia badań

Badanie opisuje i wyjaśnia pojedynczy przypadek partycypacji społecznej w kształtowaniu polityki zrównoważonego rozwoju małego miasta turystycznego Kowary w województwie dolnośląskim. W tym celu wykorzystano techniki badawcze polegające

na badaniu źródeł zastanych, tj.: dokumenty informacji statystycznej (Baza Danych Lokalnych GUS), raporty o stanie miasta, uchwały rady miejskiej, Lokalny program rozwoju miasta Kowary na lata 2021–2030, strony internetowe, Biuletyn Informacji Publicznej oraz wywiad indywidualny. Do określenia poziomu funkcji turystycznej miasta Kowary zastosowano wskaźnik P. Deferta, którego postać matematyczną przedstawia się wzorem:

$$TF = L \cdot 100/P,$$

gdzie: L – liczba miejsc noclegowych,

P – liczba ludności na danym obszarze (Derek 2008, 16–17).

W świetle doświadczeń empirycznych przyjęto klasyfikację wartości wskaźnika na sześć przedziałów, tj. 1) $TF > 500$: kurorty „hiperturystyczne”; 2) $100 < TF \leq 500$: duże ośrodki turystyczne; 3) $40 < TF \leq 100$: miejsce głównie turystyczne; 4) $10 < TF \leq 40$: destynacje z ważną, ale niedominującą działalnością turystyczną; 5) $4 < TF \leq 10$: mała aktywność turystyczna lub funkcja turystyczna „zanurza się” w innych aktywnościach miejskich; 6) $TF \leq 4$: praktycznie brak aktywności turystycznej (Lohmann i Panosso Netto 2017, 193).

Zgromadzony materiał poddano analizie treści w celu uzyskania opisu i wyjaśnienia procesu partycypacji społecznej w systemie zrównoważonego rozwoju małego miasta turystycznego (Kowary) oraz dostarczenia wiedzy o jej wpływie na lokalną politykę zrównoważonego rozwoju w kontekście formułowanych w literaturze uogólnień samego zjawiska. Znaczenie partycypacji obywatelskiej widoczne jest w polityce rozwoju Kowar. Zaprezentowana w artykule analiza danych ograniczona została do materiałów samorządowych.

Charakterystyka Kowar

Kowary leżą w południowo-zachodniej części województwa dolnośląskiego (*Statystyczne Vademecum...* 2022). Z perspektywy trzech podstawowych czynników: 1) położenia geograficznego: w Dolinie Jedlicy oraz na masywach górskich Karkonoszy i Rudaw Janowickich na poziomie 420–1266 m n.p.m. (*Raport o stanie miasta...* 2021), 2) liczby mieszkańców – 9806 osób (*Raport o stanie miasta...* 2022, 6), 3) posiadanych praw miejskich od 1513 r. (*Historia miasta...* 2022), spełnia cechy małego miasta o charakterze turystycznym. Pod względem rozwoju funkcji turystycznej miasto nacechowane jest zarówno silnymi, jak i słabymi stronami potencjału turystycznego (Zajadacz 2004, 103).

Mimo wielu atutów turystycznych w mieście jest słabo rozwinięta funkcja turystyczna. Bazę noclegową stanowią pensjonaty niekategoryzowane oferujące pojedyncze miejsca noclegowe oraz jeden kategoryzowany hotel czterogwiazdkowy. Łączna liczba miejsc noclegowych wynosi 682. Niski wskaźnik Deferta (6,95) świadczy, że w mieście występuje mała aktywność turystyczna lub funkcja turystyczna „zanurza się” w innych aktywnościach miejskich. Działalności gospodarcze podejmowane w obszarze funkcji

turystycznej Kowary stanowią 5,49% wszystkich działalności gospodarczych zarejestrowanych w mieście. Miasto realizuje politykę zrównoważonego rozwoju na podstawie wielu programów i planów sektorowych, w tym Programu rozwoju gminy miejskiej Kowary na lata 2021–2030 w trzech obszarach interwencji: 1) przedsiębiorczość, turystyka i promocja, 2) aktywne społeczeństwo, 3) środowisko i infrastruktura (*Program rozwoju... 2021, 21*) (por. tab. 3).

Tabela 3

Polityka zrównoważonego rozwoju w wybranych strategiach/programach i planach rozwojowych miasta Kowary na przestrzeni lat 2010–2022

Lp.	Strategia/program/plan	Sposoby partycypacji społecznej	Liczba uczestników	Poziom partycypacji społecznej	Etapy realizacji celów
1	Plan rozwoju lokalnego gminy miejskiej Kowary na lata 2004–2006 z perspektywą na lata 2007–2013	konsultacje	brak danych	uczestnictwo pozorne	diagnoza potrzeb
2	Program ochrony środowiska gminy miejskiej Kowary 2004 (z perspektywą do 2011)	warsztaty w grupach zadaniowych ściśle określonych osób	brak danych (ograniczony dostęp)	uczestnictwo pozorne	diagnoza potrzeb
3	(Aktualizacja) Planu gospodarki niskoemisyjnej gminy miejskiej Kowary na lata 2021–2030	ankiety/konsultacje społeczne nad gotowym projektem planu poprzez udostępnienie jego treści na stronie www.bip.kowary.pl	brak danych	uczestnictwo pozorne	diagnoza potrzeb planowanie zadań
4	Program usuwania wyrobów zawierających azbest z terenu gminy Kowary 2007–2032	ankiety i komunikaty	40	upodmiotowienie społeczne	diagnoza potrzeb
5	Lokalny program rewitalizacji gminy miejskiej Kowary na lata 2016–2023	ankiety	135	uczestnictwo pozorne	diagnoza potrzeb
6	Adaptacja do zmian klimatu w gminie Kowary – planowane działania oraz rekomendacje – Kowary 2016	dialog (debata i warsztaty)	brak danych	upodmiotowienie społeczne	diagnoza potrzeb realizacja zadań

Tabela 3 cd.

Lp.	Strategia/program/ plan	Sposoby partycypacji społecznej	Liczba uczestników	Poziom partycypacji społecznej	Etapy realizacji celów
7	Program opieki nad zabytkami dla gminy miejskiej Kowary na lata 2022–2025	brak udziału społecznego	0	brak partycypacji	brak
8	Strategia rozwiązywania problemów społecznych gminy miejskiej Kowary na lata 2010–2017	ankiety	421	uczestnictwo pozorne	diagnoza potrzeb
9	Plan rozwoju lokalnego gminy miejskiej Kowary na lata 2004–2006 z perspektywą na lata 2007–2013	konsultacje społeczne	brak danych	uczestnictwo pozorne	diagnoza potrzeb
10	Program rozwoju gminy miejskiej Kowary na lata 2021–2030	ankiety/konsultacje/praca w zespołach eksperckich liderów instytucjonalnych, społecznych i organizacjach pozarządowych	123 (zwrot ankiet od mieszkańców) 50 (łączny skład zespołów eksperckich)	upodmiotowienie społeczne	diagnoza potrzeb
					planowanie zadań
11	Program współpracy z organizacjami pozarządowymi (2010–2022)	konsultacje społeczne nad gotowym projektem programu – publikacja www.bip.kowary.pl i inne	brak danych	uczestnictwo pozorne	diagnoza potrzeb
					kontrola
12	Budżet Obywatelski 2019, 2021, 2022	konsultacje społeczne	185 – 2019 r. brak danych – za lata 2021 i 2022	upodmiotowienie społeczne	diagnoza potrzeb
					planowanie zadań
					podejmowanie decyzji
					kontrola

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji ze strony www.bip.kowary.pl.

W mieście działa 30 organizacji pozarządowych (*Organizacje pozarządowe...* 2022), które na podstawie rocznego programu współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi realizują podstawowe zadania o charakterze społecznym.

Analiza poziomu partycypacji społecznej w polityce zrównoważonego rozwoju małego miasta turystycznego – Kowar

Na przestrzeni lat 2010–2022 w Kowarach partycypacja społeczna była obecna w polityce zrównoważonego rozwoju i jest nadal, a jego cele przyświecają uczestnictwu mieszkańców w różnych działaniach na rzecz miasta (por. tab. 4).

Tabela 4

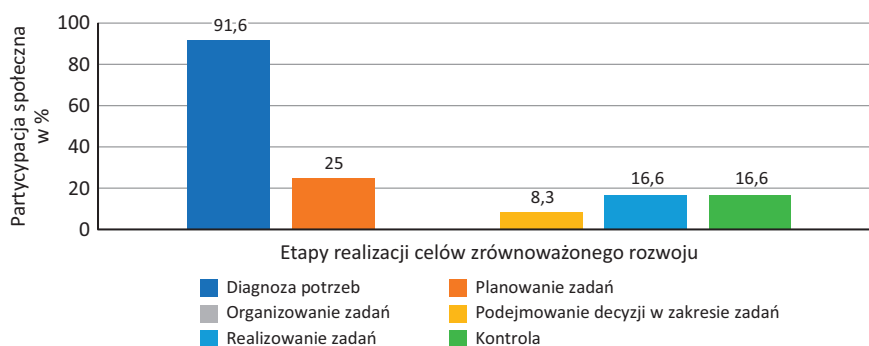
Partycypacja społeczna (n = 12) a etapy realizacji celów zrównoważonego rozwoju w Kowarach na przestrzeni lat 2010–2022

Diagnoza potrzeb		Planowanie zadań		Organizowanie zadań		Podejmowanie decyzji w zakresie zadań		Realizowanie zadań		Kontrola	
Liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)
11	91,6	3	25	0	0	1	8,3	2	16,6	2	16,6

Uwaga: Suma udziału procentowego jest większa niż 100 z uwagi na to, że w zaprezentowanych programach/strategiach/planach partycypacja społeczna może występować jednocześnie w różnych fazach organizacji celów.

Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej partycypacja społeczna jest obecna na etapie diagnozowania potrzeb (91,6%) (rys. 1).

Rys. 1. Partycypacja społeczna (w %) a etapy realizacji celów zrównoważonego rozwoju w Kowarach na przestrzeni lat 2010–2022

Źródło: opracowanie własne.

W planowaniu zadań miasto wykorzystuje partycypację społeczną w 25% podjętych inicjatyw, a w realizowaniu zadań i ich kontroli występuje ona na poziomie 16,6%. Kolejne etapy jak: podejmowanie decyzji z poziomem uczestnictwa społecznego – 8,3% i organizowanie zadań – 0%, pozostają w gestii samorządu lokalnego (por. rys. 1).

W procesach kształtowania lokalnej polityki zrównoważonego rozwoju miasta partycypacja społeczna dotyczy wszystkich trzech poziomów, tj.: brak partycypacji, tokenizm – uczestnictwo pozorne, upodmiotowienie społeczne (por. tab. 5).

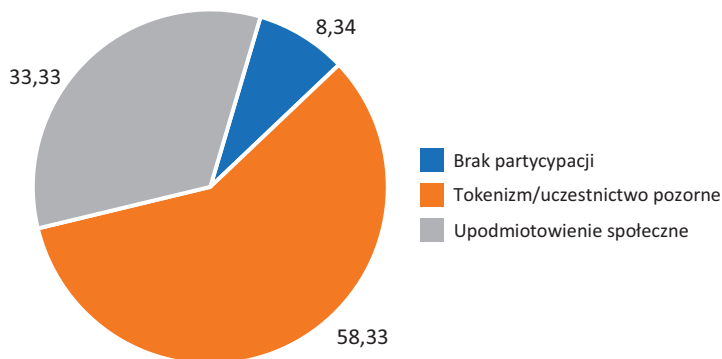
Tabela 5

Poziomy partycypacji społecznej w polityce zrównoważonego rozwoju Kowar

Brak partycypacji społecznej		Uczestnictwo pozorne		Upodmiotowienie społeczne	
Liczba	udział (w %)	liczba	udział (w%)	liczba	udział (w %)
1	8,34	7	58,33	4	33,33

Źródło: opracowanie własne.

Badania wykazały (rys. 2), że w 58,33% władze samorządowe miasta stosują uczestnictwo pozorne, które występuje najczęściej pod postacią badań ankietowych, konsultacji społecznych nad gotowym projektem/programem przygotowanym przez samorząd miasta lub zorganizowanych warsztatów fokusowych ściśle określonych osób.

Rys. 2. Poziomy partycypacji społecznej w polityce zrównoważonego rozwoju miasta Kowary (w %)

Źródło: opracowanie własne.

Upodmiotowienie społeczne realizowane jest w 33,33% i przede wszystkim odnosi się do nowo wprowadzonego instrumentu (od 2019 r.) – budżetu obywatelskiego, lub programów, w których mieszkańcy mają potrzebę modernizacji swoich nieruchomości, np. wymiana pokryć dachowych zawierających azbest lub wymiana źródeł ciepła. Najniższy wskaźnik osiągnął poziom „brak partycypacji” i dotyczył sfery ochrony zabytków.

Dyskusja

Nauka o miastach, zrównoważonym rozwoju i partycypacji społecznej najwięcej uwagi poświęca dużym miastom i metropoliom. Te małe pozostają w cieniu zain-

teresowania badaczy, a dane dotyczące tych przestrzeni są ograniczone, mało rozpoznawalne i wyraźnie niewystarczające (Montgomery et al. [eds.] 2003, 14; Cohen 2006, 73–76; Dugarova i Gülasan 2017, 33–36; United Nations Development... 2021, 16–18). Szereg światowych i krajowych badań wskazuje na fakt, że partycypacja społeczna – mimo szerokiej wiedzy – w dalszym ciągu jest ograniczona, powierzchowna, konwencjonalna (Wang 2001), fikcyjna (Nedjima i Boudemagh Souad 2015), niezadowolająca (Kalisiak-Mędelska 2015, 263–316), minimalistyczna (Sadowska i in. 2019, 90–97), mało przejrzysta i niesystemowa (Wiktorska-Święcicka i Kozak 2014, 104–105), społecznie deprawująca (Kębłowski 2014, 37), niedostępna i rozczarowująca dla mieszkańców (Sobol i in. 2017, 364), obarczona powszechnymi błędami (Rzeńca i Sobol 2018, 213–214). Równocześnie jest oczekiwana społecznie (Smith 2005, 113; Wójcicki 2018, 170).

Przeprowadzone badanie *case study* małego miasta turystycznego Kowary w pewnym stopniu potwierdza ustalenia innych badaczy. Dominującym poziomem partycypacji społecznej w dalszym ciągu jest pozorne uczestnictwo, w którym opinia publiczna nie jest zaangażowana w podejmowanie krytycznych decyzji. Decyzje są z reguły administracyjne, a nie publiczne (Wang 2001). Oznacza to, że projekty poprawiające życie mieszkańców często tworzone są za zamkniętymi drzwiami i ujawniają duży stopień ich zachowawczości, przejaw partycypacji społecznej sprowadza się zaś głównie do informowania i konsultowania już podjętych przez władze lokalne przedsięwzięć bieżących i planowanych (Kalisiak-Mędelska 2015, 263–316).

Wnioski

Celem przedmiotowego badania było zidentyfikowanie partycypacji społecznej w polityce zrównoważonego rozwoju małych miast turystycznych na przykładzie Kowar – miasta w województwie dolnośląskim, i określenie jej znaczenia w kształtowaniu ww. polityki.

Przeprowadzone badanie dowodzi, że władze samorządowe zdają sobie sprawę z konieczności wykorzystania głosu społecznego w realizowaniu celów zrównoważonego rozwoju. Jednak w dalszym ciągu w dobie powszechnej demokratyzacji i liberalizacji systemów miejskich retoryka intencji wciąż wyprzedza projekt działania promującego uczestnictwo, co oznacza, że pod tzw. chmurą kosmetycznych deklaracji nadal dominuje tokenizm przyjmujący postać praktyk instrumentalnych o symbolicznych gestach i pozorowanych działaniach. Optymistycznym wynikiem badań pozostaje fakt, że w procesie zrównoważonego rozwoju Kowar brak partycypacji stanowi marginalny poziom, natomiast pełne upodmiotowienie społeczne osiąga coraz większe znaczenie. Z badania wynika również, że pomiędzy polityką zrównoważonego rozwoju a partycypacją społeczną występuje ścisły związek, który powinien być rozwijany w stronę coraz wyższego poziomu uczestnictwa obywateli.

Bibliografia

- Arak, Piotr i Marta Kusterka-Jefmańska. 2016. *Zrównoważony rozwój miast*. Warszawa: Polska Fundacja im. Roberta Schumana.
- Arnstein, Sherry R. 1969. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35, 4, 216–224. Dostęp: 22.07.2020. <https://linkd.pl/pk7fk>.
- Augustyn, Anna. 2011. Idea Cittàslow jako koncepcja zrównoważonego rozwoju małych miast. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego* 25, 745–757.
- Basarbarowicz, Krzysztof i in. 2018. *Miasta w liczbach 2016. Analizy statystyczne*. Warszawa–Poznań: Główny Urząd Statystyczny – Urząd Statystyczny w Poznaniu. Dostęp: 19.02.2022. <https://stat.gov.pl>.
- Bendyk, Erwin, Jerzy Hausner i Michał Kudłacz. 2016. *Miasto idea – nowe podejście do rozwoju miast*. Dostęp: 18.08.2022. <http://kgm.kig.pl/akademia-gospodarki-miejskiej/>.
- Bilska-Wodecka, Elżbieta, Antoni Jackowski i Izabela Sołjan. 2015. *Funkcje religijne miasta. Zarys problematyki*. T. 2. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dostęp: 19.02.2022. <http://denali.geo.uj.edu.pl/>.
- Brol, Ryszard (red.). 2004. *Ekonomia i zarządzanie miastem*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Burr, Steven W. 1998. It's real sustainable rural tourism development: Case studies from the Heartland. In: *Proceedings of the 1997 Northeastern Recreation Research Symposium; 1997 April 6–9*, (ed.) Hans G. Vogelsson, 108–111. Bolton Landing, NY. Gen. Tech. Rep. NE-241. Radnor, PA: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Northeastern Forest Experiment Station. Dostęp: 24.04.2021. <https://linkd.pl/pkrr2>.
- Bury, Piotr i Jerzy Regulski. 1984. Koszty rozwoju miast – próba definicji i typologii. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica* 37, 17–41.
- Cierpiał-Wolan, Marek (red.). 2021. *Turystyka w 2020 r. Analizy statystyczne*. Warszawa–Rzeszów: Główny Urząd Statystyczny – Urząd Statystyczny w Rzeszowie. Dostęp: 14.01.2022. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2020-roku,1,18.html>.
- Cohen, Barney. 2006. Urbanization in developing countries: Current trends, future projections, and key challenges for sustainability. *Technology in Science* 28, 63–80. Dostęp: 13.01.2022. <https://www.science-direct.com/>.
- Derek, Marta. 2008. *Funkcja turystyczna jako czynnik rozwoju lokalnego w Polsce*. Rozprawa doktorska wykonana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Kowalczyka. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Dostęp: 13.06.2021. <https://linkd.pl/pkrfr>.
- Derek, Marta, Andrzej Kowalczyk i Paweł Swianiewicz. 2005. Wpływ turystyki na sytuację finansową i rozwój miast w Polsce (na przykładzie miast średniej wielkości). *Prace i Studia Geograficzne* 35, 199–217.
- Dugarova, Esuna i Nergis Gülasan. 2017. *Global trends, challenges and opportunities in the implementation of the sustainable development goals*. New York–Geneva: United Nations Development Programme and United Nations Research Institute for Social Development. Dostęp: 20.01.2022. <https://www.undp.org>.
- Falkowski, Jan. 2006. Rozwój i funkcjonowanie małych miast w warunkach gospodarki rynkowej (na przykładzie Lidzbarka, Lubawy i Nowego Miasta Lubawskiego). W: *Rola małych miast w rozwoju obszarów wiejskich*, (red.) Eugeniusz Rydz, 145–158. Studia Obszarów Wiejskich. T. 11. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN.
- Famuditi, Taye Olukayode. 2016. *Developing local community participation within shoreline management in England: The role of Coastal Action Groups*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the award of the degree of Doctor of Philosophy of the University of Portsmouth. Dostęp: 20.08.2020. <https://linkd.pl/pkrde>.
- Gaworecki, Władysław Włodzimierz. 2003. *Turystyka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Gibas, Piotr. 2001. Partycypacja i aktywizacja społeczna jako wymóg rozwoju endogenicznego. W: *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*, (red.) Andrzej Klasik, 253–258. Katowice: Akademia Ekonomiczna.
- Główny Urząd Statystyczny. 2022a. *Pojęcia stosowane w statystyce publicznej – miasto*. Dostęp: 19.02.2022. <https://stat.gov.pl>.

- Główny Urząd Statystyczny. 2022b. *SDG. Cel 11 – Zrównoważone miasta i społeczności*. Dostęp: 1.08.2022. https://sdg.gov.pl/statistics_glob/11-3-2/.
- Groeger, Lidia. 2016. Zagospodarowanie miejskiej przestrzeni mieszkaniowej w aspekcie potrzeb społeczności lokalnych. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 24, 29–43.
- Gruchelski, Marek i Józef Niemczyk. 2016. Agenda Narodów Zjednoczonych na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 i cele zrównoważonego rozwoju – szanse realizacji. *Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego* 1, 122–126.
- Hausner, Jerzy. 2016. Miasto-idea i rola kultury w jego rozwoju. *Kultura i Rozwój* 1(1), 110–120.
- Heffner, Krystian. 2016. Obszary wiejskie i małe miasta: czy lokalne centra są potrzebne współczesnej wsi? *Studia Ekonomiczne* 279, 11–24.
- Heffner, Krystian i Brygida Solga. 2006. Lokalne centra rozwoju obszarów wiejskich – znaczenie i powiązania małych miast. W: *Rola małych miast w rozwoju obszarów wiejskich*, (red.) Eugeniusz Rydz, 25–38. Studia Obszarów Wiejskich. T. 11. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN.
- Historia miasta Kowary*. 2022. Dostęp: 18.08.2022. <https://turysta.kowary.pl/miasto/>.
- Innes, Judith E. i David E. Booher. 2004. Reframing public participation: Strategies for the 21st century. *Planning Theory & Practice* 5 (4): 419–436. Dostęp: 24.07.2020. <https://linkd.pl/pkrc9>.
- Jażewicz, Iwona. 2011. Kapitał ludzki w małych miastach woj. pomorskiego. W: *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. T. 1: *Współczesne kierunki przemian społeczno-ekonomicznych*, (red.) Beata Namysłak, 203–214. Wrocław: Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jażewicz, Iwona i Eugeniusz Rydz. 1999. Zróżnicowanie warunków życia ludności w miastach Pomorza Środkowego w latach 1989–1996. W: *Zróżnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach*, (red.) Jacek Kaczmarek, 45–52. Konwersatorium Wiedzy o Mieście 11. Łódź: Katedra Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Kalisiak-Mędelska, Magdalena. 2015. *Partycypacja społeczna na poziomie lokalnym jako wymiar decentralizacji administracji publicznej w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Każmierczak, Bartosz. 2011. Turystyka zrównoważona jako istotny czynnik aktywizacji małych miast. *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych* 7 (1), 37–45.
- Kęłbowski, Wojciech. 2014. *Budżet partycypacyjny – ewaluacja*. Warszawa: Instytut Obywatelski. Dostęp: 29.11.2021. <https://instytutobywatelski.pl/pliki/pdf/budzet-partycypacyjny-web.pdf>.
- Komisja Europejska. 2011. *Miasta przyszłości – wyzwania, wizje, perspektywy*. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej.
- Konecka-Szydłowska, Barbara. 2011. Znaczenie małych miast w rozwoju regionalnych układów osadniczych. W: *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. T. 2: *Zmiany funkcjonalno-przestrzenne miast i obszarów wiejskich*, (red.) Beata Namysłak, 41–52. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Korcelli, Piotr. 2018. System osadniczy polski – kierunki przemian. W: *Teoretyczne i aplikacyjne wyzwania współczesnej geografii społeczno-ekonomicznej*, (red.) Paweł Churski, 263–272. Warszawa: Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju.
- Korenik, Stanisław i Dorota Rynio. 2018. Partycypacja społeczna a kształtowanie kierunków rozwoju miasta. W: *Gospodarowanie przestrzenią miast i regionów – współczesne teorie i wyzwania praktyki*, (red.) Bogusław Luchter i Piotr Serafin, 127–136. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk.
- Krajowa koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030*. 2012. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Kwiatek-Sołtys, Agnieszka. 2004. *Małe miasta województwa małopolskiego w okresie transformacji systemowej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Liang, Lu i Peng Gong. 2020. Urban and air pollution: a multi-city study of long-term effects of urban landscape patterns on air quality trends. *Scientific Reports* 10 (1). Dostęp: 29.11.2021. <https://www.nature.com/articles/s41598-020-74524-9>.
- Lohmann, Gui i Alexandre Panosso Netto. 2017. *Tourism theory concepts, models and systems*. Wallingford UK: CAB International. Dostęp: 29.12.2021. <https://www.academia.edu>.

- Lowe, Philip, Christopher Ray, Neil Ward, David Wood i Rachel Woodward. 1999. *Participation in rural development*. Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Lu, Yonglong, Nebojsa Nakicenovic, Martin Visbeck i Anna-Sophie Stevance. 2015. *Policy: Five priorities for the UN sustainable development goals*. Dostęp: 5.11.2021. <https://linkd.pl/pkrmr>.
- Maik, Wiesław. 1997. *Podstawy geografii miast*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Majer, Andrzej. 2020. *Miasto według socjologii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Manczak, Iryna. 2014. Ewolucja miasta. Od miasta tradycyjnego do miasta innowacyjnego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie* 11(935), 45–57.
- Mierzejewska, Lidia. 2015. Zrównoważony rozwój miasta – wybrane sposoby pojmowania, koncepcje i modele. *Problemy Rozwoju Miast* 12 (3), 5–11.
- Milewska-Osiecka, Katarzyna i Agnieszka Ogrodowczyk. 2015. Warunki mieszkaniowe w małych miastach Polski ze szczególnym uwzględnieniem Uniejowa. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 19, 129–148.
- Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. 2021. *Krajowa polityka miejska 2030*. Warszawa: Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej.
- Ministerstwo Rozwoju i Technologii. 2019. *Cele zrównoważonego rozwoju*. Dostęp: 20.08.2021. <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/cele-zrownowazonego-rozwoju>.
- Mironowicz, Izabela. 2013. Miasto, jego struktura i kompozycja – definicje, schematy, relacje przestrzenne. W: *Wybrane teorie współczesnej urbanistyki*, (red.) Piotr Lorens i Izabela Mironowicz, 93–116. Gdańsk: Politechnika Gdańska.
- Mostert, Erik. 2003. The challenge of public participation. *Water Policy – Official Journal of World Water Council* 5 (2), 179–197. Dostęp: 17.08.2020. <https://linkd.pl/pkr22>.
- Montgomery, Mark R., Richard Stren, Barney Cohen i Holly E. Reed (eds.). 2003. *Cities transformed: Demographic change and its implications in the developing world*. Washington DC: The National Academies Press. Dostęp: 13.01.2022. <https://ilib.pl/book/1068331/130455>.
- Mouhoubi, Nedjima i Souad Sassi Boudemagh. 2015. The urban project and the urban improvement to the test of the participation, case: Project of modernization of Constantine. *International Journal of Architectural and Environmental Engineering* 9 (4), 402–405. Dostęp: 2.09.2021. <https://publications.waset.org>.
- Namyślak, Beata (red.). 2011. *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. T. 2: *Zmiany funkcjonalno-przestrzenne miast i obszarów wiejskich*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Nowak, Maciej J. 2012. Zmiany funkcji usługowej w małych miastach województwa zachodniopomorskiego w latach 2004–2009. W: *Ewolucja funkcji małych miast w Polsce*, (red.) Krystian Heffner i Arkadiusz Halama, 83–92. Katowice: Uniwersytet Ekonomiczny.
- Organizacje pozarządowe*. Dostęp: 18.08.2022. <https://turysta.kowary.pl>.
- Parysek, Jerzy Jan. 2005. Polska geografia osadnictwa przełomu wieków z bardzo subiektywnego punktu widzenia. W: *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*, (red.) Stanisław Liszewski i Wiesław Maik, 51–65. Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki.
- Parysek, Jerzy Jan. 2015. Miasto w ujęciu systemowym. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 27 (1), 27–53.
- Parysek, Jerzy Jan i Lidia Mierzejewska. 2020. Porządne miasto porządnymi mieszkańcami. *Studia Miejskie* 39, 11–27. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Paszkowski, Władysław. 2015. Małe miasta w Polsce i ich szanse rozwoju wobec wdrażania polityki spójności i rewitalizacji zintegrowanej. *Przestrzeń i Forma* 23 (1), 31–52.
- Petryszyn, Jacek i Elżbieta Zuzanska-Żyśko. 2008. *Od funkcji przemysłowej do turystycznej – przykład Ustroń*. W: *Funkcja turystyczna miast*, (red.) Iwona Jażdżewska, 257–273. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Program rozwoju gminy miejskiej Kowary na lata 2021–2030*. 2021. Kowary: Urząd Miejski. Dostęp: 18.08.2022. <http://kowary.esesja.pl>.
- Przeorek-Smyka, Renata i Izabela Michalska-Dudek. 2012. Oddziaływanie samorządu lokalnego na rozwój turystyki w gminie miejsko-wiejskiej Wleń. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług* 85, 243–254.

- Rajman, Jan i Agnieszka Kwiatek-Sołtys. 2009. Sieć osadnicza województwa podkarpackiego w okresie transformacji gospodarczej. *Folia Geographica. Series Geographica-Oeconomica* 33, 49–60.
- Raport o stanie miasta Kowary 2020. 2021. Kowary. Dostęp: 18.08.2022. <http://www.bip.kowary.pl/public/?id=107437>.
- Raport o stanie miasta Kowary za 2021 rok. 2022. Kowary. Dostęp: 18.08.2022. <http://www.bip.kowary.pl>.
- Rzeńca, Agnieszka i Agnieszka Sobol. 2018. Budżet obywatelski jako instrument kształtowania przestrzeni miasta – przykład Łodzi i Katowic. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk* 272, 205–215.
- Sachs, Jeffrey (ed.). 2015. *Getting started with the sustainable development goals. A guide to national planning*. The MPA in Development Practice Program School of International and Public Affairs Columbia University. Dostęp: 18.12.2020. <https://www.academia.edu>.
- Sadowska, Beata, Marta Szaja i Jolanta Włodarek. 2019. *Partycypacja społeczna wehikułem rozwoju lokalnego*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Sala, Józef. 2012. Miasta jako cel podróży turystycznych w Polsce. W: *Turystyka na obszarach miejskich – uwarunkowania rozwoju*, (red.) Teresa Żabińska, 20–32. Katowice: Studia Ekonomiczne ZN Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach,
- Sekuła, Alicja i Agnieszka Pasztaleniec-Szczerkowska. 2016. Miejskie obszary funkcjonalne a rozwój małych miast (na przykładzie miejskiego obszaru funkcjonalnego Malborka i miasta Sztum), *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach* 279, 113–121.
- Servillo, Loris, Rob Atkinson, Ian Smith, Antonio Russo, Luděk Sýkora, Christophe Demazière i Abdelillah Hamdouch. 2014. *TOWN, small and medium sized towns in their functional territorial context. Final Report Espon*. Luxembourg: ESPON. Dostęp: 20.06.2020. <https://linkd.pl/pkr7d>.
- Sharma, Anukrati. 2013. Destination marketing: Hamper of opportunities for tourism industry. *International Journal of Management Sciences and Business Research* 2 (5), 20–30. Dostęp: 6.02.2022. <https://www.researchgate.net>.
- Shi, Longyu, Linwei Han, Fengmei Yang i Lijie Gao. 2019. The evolution of sustainable development theory: Types, goals, and research prospects. *Sustainability* 11(24), 7158. Dostęp: 6.11.2021. <https://linkd.pl/pkrp7>.
- Siemiński, Waldemar. 2017. *Partycypacja społeczna ze szczególnym uwzględnieniem planowania i kształtowania przestrzeni*. Warszawa: Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Ślodziak, Janusz. 2020. Wymiar społeczny w projektowaniu zrównoważonego rozwoju miasta. *Prace i Studia Geograficzne* 65(3), 7–18.
- Słownik języka polskiego*. 2022. Dostęp: 31.01.2022. <https://sjp.pl/miasto>.
- Smith, Graham. 2005. *Beyond the ballot 57: democratic innovations from around the world. A report for the POWER inquiry*. London. Dostęp: 20.06.2020. <https://gsdrc.org>.
- Sobol, Agnieszka, Monika Krakowiak Drzewiecka i Rafał Dobosiewicz. 2017. Wpływ partycypacji społecznej na zrównoważony rozwój – przykład Miasta Zabrze. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Zarządzanie* 104 (1979), 351–365.
- Sokołowski, Dariusz (red.). 2016. *Bibliografia prac z zakresu geografii osadnictwa i ludności za lata 1999–2015*. Toruń: Polskie Towarzystwo Geograficzne. Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności.
- Stankova, Mariya i Ivanka Vasenska. 2019. Competitiveness factor analysis of an operating tourist destination. W: *Tourist destination management instruments, products and case studies*, (eds.) Nazmi Kozak i Metin Kozak, 257–272. Switzerland: Springer International Publishing. Dostęp: 4.02.2022. <https://www.academia.edu>.
- Statystyczne Vademecum Samorządowca: Gmina miejska Kowary, powiat karkonoski*. 2022. Dostęp: 2.08.2022. <http://swaid.stat.gov.pl>.
- Stopczyński, Bartłomiej i Michał Turniak. (red.). 2017. *Strategia jednostki samorządu terytorialnego w realiach współczesnego otoczenia*. Warszawa: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.
- Szlenk-Dziubek, Dorota i Magdalena Miskowiec. 2018. *Przestrzeń do dialogu. Praktyczny podręcznik o tym, jak prowadzić partycypację społeczną w planowaniu przestrzennym*. Warszawa: Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju. Departament Polityki Przestrzennej. Dostęp: 20.08.2020. <http://obserwatorium.miasta.pl>.

- Szmytkie, Robert. 2009. Zróżnicowanie funkcjonalne małych miast województwa dolnośląskiego. W: *Struktura funkcjonalna małych miast*, (red.) Tadeusz Marszał, 7–24. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szuber-Bednarz, Ewa Tamara. 2014. Podniesienie rangi udziału społeczności lokalnej w procesie podejmowania decyzji dotyczących inwestycji szansą na większe zaangażowanie społeczne i rozwój samorządu terytorialnego czy zagrożeniem dla rozwoju tego samorządu. W: *Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym*, (red.) Bogdan Dolnicki, 122–132. [s.l.]: Wydawnictwo Wolters Kluwer Poland.
- Teneta-Skwiercz, Dorota. 2018. Wskaźniki pomiaru zrównoważonego rozwoju – Polska na tle Krajów Unii Europejskiej. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 516, 121–132.
- Terlecka, Magdalena Klaudia. 2014. Idea zrównoważonego rozwoju – o genezie, definicji, celach i zasadach słów kilka. W: *Zrównoważony rozwój – idea czy konieczność*. T. 1, (red.) Aleksandra Kleśta i Magdalena Klaudia Terlecka. 7–15. Krosno: Wydawnictwo ARMAGRAF.
- United Nations. 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development Our Common Future*. New York. Dostęp: 5.03.2021. <https://linkd.pl/pkrp2>.
- United Nations. 2014. *The Road to Dignity by 2030: Ending poverty, transforming all lives and protecting the planet*. Synthesis Report of the Secretary-General On the Post – 2015. Agenda New York. Dostęp: 5.11.2021. <https://linkd.pl/pkr2d>.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. 2012. *Population Division 9 World Urbanization Prospects: The 2011 Revision*, New York: United Nations Publication ST/ESA/SER.A/322. Dostęp: 29.11.2021. <https://www.un.org>.
- United Nations Development Programme. 2021. *Urban Risk Management and Resilience Strategy*, USA, United Nations Development Programme (UNDP) One United Nations Plaza New York. Dostęp: 23.01.2022. <https://www.undp.org>.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 2021, poz. 1372 z późn. zm. Dostęp: 5.11.2021. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz.U. 2001, Nr 62, poz. 627. Dostęp: 5.11.2021. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2021, poz. 741 z późn. zm. Dostęp: 5.11.2021. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych, Dz.U. 2003, Nr 166, poz. 1612 z późn. zm. Dostęp: 5.11.2021. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, Dz.U. 2001, Nr 112, poz. 1198 z późn. zm. Dostęp: 5.11.2021. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz.U. 2021, poz. 1057 z późn. zm. Dostęp: 5.11.2021. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, Dz.U. 2021, poz. 485. Dostęp: 5.11.2021. <https://isap.sejm.gov.pl/>.
- Wang, Mou i Junyan Liu. 2016. Theoretical analysis of the concept of a sustainable city. *Chinese Journal of Urban and Environmental Studies* 4 (4), 1–13. Dostęp: 6.11.2021. <https://ur.booksc.eu/book/67175976/b94971>.
- Wang, Xiaochu. 2001. Assessing public participation in U.S. cities. *Public Performance & Management Review* 24 (4), 322–336. Dostęp: 14.08.2021. www.jstor.org/stable/3381222.
- Wiktorska-Święcicka, Aldona i Katarzyna Kozak. 2014. *Partycypacja publiczna w zarządzaniu rozwojem lokalnym*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Wójcicki, Michał. 2018. Pojęcie, istota i formy partycypacji społecznej w procesie planowania przestrzennego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* 24, 169–183. Dostęp: 20.06.2020. <https://pressto.amu.edu.pl>.
- Zajadacz, Alina. 2004. *Potencjał turystyczny miast na przykładzie wybranych miast Sudetów Zachodnich*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Zmyślony, Piotr. 2015. *Funkcja turystyczna w procesie internacjonalizacji miast*. Poznań–Kraków: Proksenia.